

KIRIMLI BİR TÜRK ÇOBANIN TÜRKLÜK BİLİMİNE İZ BIRAKAN ŞAİR OĞLU: BEKİR S. ÇOBANZADE

YRD. DOÇ. DR. KENAN ACAR*

Doğumunun yüz yirminci yılına...

Kırımlı Türk şair ve dil bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade, bundan yaklaşık yüz yirmi yıl önce 15 Mayıs 1893 tarihinde Kırım'ın Karasubazar şehrinde doğmuştur.¹ Babası Kurtvaap Ömeroğlu ve annesi Vaide Şerife ona "Bekir" adını koymuş, "Sıdkı" adı (1905-1909 yılları arasında okuduğu Karasubazar Rüşdiyesi'nin müdürü tarafından verilmiştir.² Rüşdiyenin bitirme sınavını yapan kurulda İsmail Gaspıralı da vardır. Sonradan soyadı olarak kullanacağı "Çobanzade"yi bu okulu bitirirken (başarısından ve babasının çoban olmasından dolayı) kendisine yöneltilen "Maşala Çobanzadege!" vb. takdir ifadelerinden dolayı benimsemiştir.

Çobanzade 1909-1915 yılları arasında Türkiye'de bulunmuştur. Cafer Seydahmet (Kırimer) başkanlığındaki Kırım Talebe Cemiyeti'nin himayesinde yatılı olarak Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde okumuştur.³ Bu yıllarda okul müdürü olan Tevfik Fikret kendisine büyük ilgi göstermiştir. Çobanzade'nin 1911'de yayımlanan ilk şiirlerinde ("Anañ Kayda" ve "Sabancının Toprakka Maktavları") Fikret'in etkisi vardır.

Türkiye'de bulunduğu yıllarda II. Meşrutiyet ikliminde Türkçülük ve vatanseverlik duyguları daha da gelişmiş, 1914'te Kırım'a dönmesine rağmen I. Dünya Savaşı için Rusların ilân ettiği seferberlik çerçevesinde askere alınmamak (bir anlamda Ruslara hizmet etmemek) için kaçarak Romanya üzerinden gizlice

* Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Çobanzade Kırım'da çalıştığı yıllarda (daha sonra aktif olarak ilgileneyeceği) Lâtin esaslı ortak Türk alfabesinin oluşturulması, ortak edebî dile esas olacak Türk şivesinin belirlenmesi ve imla birliğinin sağlanması konularında kafa yormaya başlamıştır.

tekrar Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ne kaydolmuştur. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra 1916 yılında okuldaki bir öğretmeninin desteğiyle (Macar milliyetçiliğinin etkisiyle Türk milliyetçiliği duygularının daha da geliyeceği) Macaristan'a gitmiştir. Çobanzade, Türk kavimlerine ilgi duyduğu için kendisiyle beraber Macaristan'a giden H. Zübeyir Koşay ile çok yakın arkadaşır.

Macaristan'daki Peter Pazmany Egyetem Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde Rasony ile beraber Németh'in öğrencisi olan Çobanzade, İgnacz Kunocz'un danışmanlığında hazırladığı "Kıpçakların Codex Cumanicus Yazma Edebiyat Âbideleri ve Türk Dillerinde Telâffuzun Temel Problemleri" adlı tezle doktor olmuştur.

Bekir Çobanzade kendisinde bir ilim adamının parıltılarını gören hocası ünlü Türkolog Németh'in bütün kalma ısrarlarına rağmen 1920 yılında İstanbul üzerinden (o yıllarda özerk cumhuriyet statüsü kazanan) Kırım'a dönmüştür.

1921-1922 yıllarında Tutayköy Pedagoji Teknikumu'nda Tatar Dili ve Edebiyatı dersleri okuturken kendilerinin yanında beyaz generallere karşı mücadele verdiği Bolşeviklerin milletine yaptığı baskıdan bunalmış, bu sıkıntısını Abdullah Lâtifzâde, Ömer İpçi ve diğer arkadaşlarıyla edebî faaliyetlerde bulunarak gidermiştir. 1922 yılında profesör olan Çobanzade 1924 yılına kadar Kırım Üniversitesi Şark Fakültesi'nde hem yöneticilik yapmış hem de "Türk Dillerinin Mukayeseli Grameri" dersleri vermiştir.

Çobanzade Kırım'da çalıştığı yıllarda (daha sonra aktif olarak ilgileneyeceği) Lâtin esaslı ortak Türk alfabesinin oluşturulması, ortak edebî dile esas olacak Türk şivesinin belirlenmesi ve imla birliğinin sağlanması konularında kafa yormaya başlamıştır. Bunun semeresi olarak 1924 yılında (iki yıldır Lâtin esaslı alfabe için faaliyetlerini sürdürmekte olan Yeni Alfabe Komisyonu'na katılmak üzere) Samet Agamalıoğlu tarafından Azerbaycan'a davet edilmiştir. Çobanzade 1937 sonlarına kadar devam eden Bakû Üniversitesi Türkoloji Profesörlüğü yıllarında (Sovyetler, Kırmımlı gençlerin I. Dünya Savaşı öncesindeki gibi Türkiye'ye gelmelerine izin vermediğinden) yüzden fazla Kırım Türk gencinin Azerbaycan'da okumasını temin etmiştir.⁴

Bakû'da bulunduğu sırada Çobanzade'nin kalbinin Kırım için attığının en önemli delili, 1925 yılında dil araştırmaları ve bazı temaslar için gönderildiği

Leningrad'dan Kırım Okuy İşleri mecmuasına gönderdiği yazıdaki ifadelerdir. İsmail Otar'ın naklettiğine göre Çobanzade bu yazıda "Bütün hizmetler sırasında sevgili Kırım'ımız hiçbir dakika aklımızdan çıkmadığından, ona ait bazı hatıraları da canlandırmak, tazertmek (tazelemek) mümkün oldu. Bu bir iki hatırayı, bizim için gerçekten çok kıymetli olduğundan, Kırım okuyucu ve okutucu arkadaşlarımla paylaşmaya karar verdim" diyerek orada bulunduğu hanlık devri belgelerinden bahsetmiş ve "Bunlardan eski hanlık devri kanunları, bu kanunları tatbik eden kadılar ve memurlar hakkında birçok kuvvetli hukukî ve idarî malûmat alabileceğimiz gibi... o vaktin siyasî, içtimâî, iktisadî hayatı ve Kırım Tatarlarının dili hakkında pek çok şey öğrenilebilir." ifadelerini kullanmıştır.

Çobanzade, 1926 yılında Bakû'da toplanan Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde divan kurulu üyeliği yapmış ve iki ayrı bildiri sunmuştur. Aynı yıl yaptığı (daha sonra kısmen gerçekleştirilen) "Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin dil atlasının hazırlanması" teklifi, bugün bile yüreklerimizi kıpırdatan bir düşüncedir. Bekir Sıtkı Çobanzade, 1928-1935 yılları arasında asıl görev yeri Azerbaycan'da olsa da başta, üniversitede kürsü başkanlığı da yaptığı, Özbekistan olmak üzere, Türkmenistan, Kırım, Rusya arasında adeta mekik dokumuş, dil ve imla konularında önderlik etmiştir.

Çobanzade'nin bu aktif tutumu aynı zamanda sonunu hazırlayan bir faktör olmuştur. 1929 yılından itibaren Cemil Buzlu'nun Krasnyı Kırım (Kızıl Kırım) gazetesinde çıkan bir yazısıyla başlayan ve onu "burjuva milliyetçisi, Pantürkist, Turancı, yerli muhacir"likle suçlama akımı onlarca yazıyla devam etmiş, 27 Ocak 1937 tarihinde tedavi için izinli olarak gittiği Kislovodsk şehrinde (diğer bir ünlü Rus Türkolog Samoyloviç ile birlikte) "vatan haini, halk düşmanı, emperyalist devletler ajanı" suçlamasıyla tutuklanmıştır. Bu tutuklamalar sadece onlarla sınırlı değildir. Kazakistan'da Mağcan Cumabayev, Ahmet Baytursun; Tataristan'da Ğalimcan İbrahim, Ğaziz Gubeydullin ve daha nice Türk aydını benzer gerekçelerle özellikle Stalin döneminde aynı akıbete uğramıştır.⁵

Aynı yılın ekim ayında hakkında hüküm verilen Bekir Çobanzade, yaklaşık iki yıllık bir sürgünler ve çalışma kampları döneminden sonra 18 Temmuz 1939'da Azerbaycan'ın Haçmaz şehrinde bir rivayete göre kurşunlanarak, başka bir rivayete göre kafası dâhil vücudunun çeşitli yerlerine çiviler çakılmak suretiyle öldürülmüştür.⁶ (Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 13 Ekim 1937 olarak geçmekteyse de bizce olayların gidişatı ve belgeler yukarıdaki tarihin doğru olduğunu ortaya koymaktadır.)

Bekir Çobanzade bir yönüyle şair, bir yönüyle dünya çapında bir Türkologdur. Memleketi Kırım'da şairliği, kırk altı yıllık kısa ömrünün ikinci yarısında çalıştığı Azerbaycan'da ise bilim adamlığıyla öne çıkmış ve tanınmıştır.

Şair Çobanzade, on iki yaşında yazmaya başlamış, ilk şiirleri yukarıda belirttiğimiz gibi 1911'de yayımlanmıştır. Çobanzade'nin başta "Emel" ve "Kırım

**Bekir Çobanzade
bir yönüyle şair,
bir yönüyle
dünya çapında
bir Türkologdur.
Memleketi
Kırım'da şairliği,
kırk altı yıllık kısa
ömrünün ikinci
yarısında çalıştığı
Azerbaycan'da
ise bilim
adamlığıyla
öne çıkmış ve
tanınmıştır.**

Mecmuası" olmak üzere değişik yerlerde parça parça yayımlanan edebî eserleri, Türkiye'de ilk defa derli toplu biçimde 1999 yılında İsmail Otar tarafından yayımlanmıştır. Otar'ın bu kitabında "şiiir, hikâye ve mektupları ile üç makalesini, kendi defterindeki bir yazısı, atasözleri ile notlarından bir kısmı" yer almaktadır. Otar yayımladığı şiiirleri dil ve konu yönünden incelemiş, kitabına Çobanzade'nin eserlerinin ve kendisiyle ilgili çalışmaların ayrıntılı listesini vermiş ve bir de sözlük de eklemiştir.

Çobanzade'nin "Kaval Sesleri" adlı bir şiiir defteri ve "Boran" adlı bir şiiir kitabı vardır. İlk Şiiirlerinde Bekir Bavbek adını kullanmıştır. Sekseni aşkın şiiirinin çoğu Kırım'ın "çöl ağzı"yla ve hece vezniyle yazılmıştır. Çobanzade'nin şiiirleri konularını "yurt ve halk sevgisi, vatanın terki ve vatan hasreti, Türklerin bütünlüğü, hak yolunda olma, tahsilin ehemmiyeti, sevgi, halkının zaafı, ümitlenme, ölüm ve kader" olarak belirleyen Otar,

bunları anlamak için önce Çobanzade'nin "Kaval Sesleri" adlı defterinin önsözündeki şu satırları okumanın faydalı olacağını ifade etmektedir: "Benim yazılarım hiçbir şey göstermese, kırılan, darmadağınık olan, belki bugün yarın ölüp yok olup gidecek Kırım Tatarını, onun hatalarını, kusurlarını, kederlerini, duygularını pek güzel gösteriyor."⁷

Çobanzade'nin şiiirlerinden bir kısmının başlıkları şunlardır: Bir Esirin Baş Taşına, Çorabatır'ga, Dunay Taşa, Halim Aydamak, Hasret, Kalk Esmâ Kardaşım, Kaytarma, Keçmişdeki Suçlarımız, Kurt Nebi Çoban, Müslüman Balası, Oy Suvuk Şu Gurbet, Rast Kele, Tanga Doğru, Tatar Tögülmen Degenlere, Tuvgan Til, Yanık Kaval, Zavallı Türük.

Şiiirlerinin dışında düz yazıları da vardır. Bunlardan birkaçı da şu başlıkları taşımaktadır: "Macar Edebiyatından Bir Yaprak" (hatıra), "Eki Derviş" (hikâye), İndemez Celil (hikâye), Armanda Bir Şair, On Dört Caşım (hikâye), "Bir Tatar Gencinin Ana Yurdundan: Kırım" (makale), Yeni Uyanan Tatarlık (makale), Macar Kardeşler (makale).

Bekir Çobanzade şiiirliğinin yanında yukarıda da belirttiğimiz gibi sağlam bir eğitim almış, tanınmış Batılı Türkologlarla yakın ilişkileri olan bir bilim adamıdır. G. Németh ve İ. Kunocz'un öğrencisi, L. Rasony ve A. Samoyloviç'in arkadaşıdır. Şair ruhuyla Németh'in kız kardeşine âşık olmuş, kader arkadaşı Samoyloviç'i, yurduunun güzelliklerini göstermek için Kırım'da gezdirmiştir.

Çobanzade'nin Türk dilinin bütününü ve çeşitli kollarını konu alan kitap çapındaki eserleri şunlardır: Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal (1924), Kırım-Tatar İlmî Sarfı⁸ (1925), Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usûlü (1926), Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri (1926), Türk-Tatar Diyalektolojisi (1927), Türk Grameri (1929), Til ve İmlâ Metodikası Meseleleri (1933). Bunların yanında "Kumuk Dilinin Başka Türk-Tatar Dilleri Arasındaki Vaziyeti. İbtidâî Malûmat (1926) adlı bir tebliğin ayrıbasımı vardır.

Çobanzade Türkçenin edebiyat boyutuyla da ilgilenmiş ve bu konuda eserler vermiştir. Son Devir Kırım-Tatar Edebiyatı Tenkit Tecrübeleri (1929) ve Azerî Edebiyatının Yeni Devri (1930) bunlardan başlıcalarıdır. Bu eserler, bizim Türkiye'de ulaşılabildiklerimizdir. İsmail Otar, Çobanzade'nin (kitap, makale, bildiri vb. değişik formatlarda; Rusça, Türkiye Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi vb. değişik dil ve şivelerde; Arap, Kiril ve Lâtin alfabeleri ile) bunlarla birlikte (1915-1936 yılları arasındaki yirmi bir yıl içinde yayımlanmış) toplam 129 çalışmasının künyesini vermiş, bu sayının kendisinde bulunmayanlar da dâhil edildiğinde üç yüzü aştığını ifade etmiştir.⁹ Bu eserlerde genel anlamda ve Türkçe boyutuyla ilgili terim meselesi, dil ve imla öğretim yöntemleri, Türk dilinin ses, şekil, söz dizimi, köken ve anlam bilgisiyile ilgili meseleleri, Türk dilinin araştırma yöntemleri, Türkçenin tarihî ve çağdaş şiveleri, genel anlamda dil bilimi ve Türk dil bilimi, çocuk dili, edebî dil, alfabe konularındaki görüşlerini dile getirmiştir. Bunu yaparken zaman zaman kendinden önceki ve kendi çağındaki dil bilginlerinin eserlerini olumlu ve olumsuz yönleriyle eleştirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Bekir Sıtkı Çobanzade aynı zamanda Türk edebiyatının Azerbaycan, Kırım, Kumuk vb. kollarıyla da ilgilenmiş, bunlar hakkında bir edebiyat tarihçisi ve bir eleştirmen gibi nitelikli yayınlar yapmıştır. Bu yayınlarda sadece Türk edebiyatı değil, dünya edebiyatı ve edebiyatçıları hakkında da değerlendirmeler vardır.

Daha yapabileceği çok şey varken genç yaşta katledilen dünya çapında dil bilgini, eğitim teorisyeni ve üretken, duygulu bir şair olan Bekir Sıtkı Çobanzade'nin "Kırım-Tatar Dilinin Tafsilatlı Grameri" gibi çalışmalarının yayından çıkarıldığı, takibata uğradığı yıllarda yazdığı şu iki mısra, bugünün Türk gençlerine onun eserleriyle ilgili olarak yapılacak daha çok şeyin olduğunu vurgulayan bir mesaj taşıyor gibidir:

"Tabıngan şeylerimniñ epsini yaktım

Yakkan şeylerime temenna ettim."

"Neyim varsa hepsini yaktım ve yaktıklarımın önünde saygı duruşunda bulundum."

- 1 Müstecip Ülküsal ve diğer bazı kişiler Kefe’de doğduğunu ileri sürmüşlerdir.
- 2 Diğer bir rivayete göre Kırım’dan çıkanların ikinci isim alması geleneğine uyarak bu adı kendisi seçmiştir.
- 3 OTAR, İsmail (1999), “Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade” adlı kitabında İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları. Çobanzade’nin 1914’te Kırım’a döndüğü ifade etmektedir.
- 4 Otar; age., s. 19
- 5 AHMET, Buran (2007), Kurşunlanan Türkoloji, Elâzığ: Manas Yayıncılık.
- 6 ACAR, Kenan, KIRIMLI ÇOBANZADE, SIDKI, Bekir (2001), Dilciliği ve Edebiyat Araştırmaları, Ankara: TDK Yayınları.
- 7 Otar; age., s.29.
- 8 Türk Dil Kurumu 2009 yılında bu eseri “Kırım Tatar İlm-i Sarfı” adıyla yayımlamıştır. (Yayına hazırlayan: Nariman Seyityahya)
- 9 Otar; age., s.42-48.